
CRNOGORSKI IDENTITET NIJE ETNIČKO VEĆ ETIČKO PITANJE

Nevena Keković

The aim of this essay is to demonstrate three key hypotheses and show the state of the present-day independent Montenegro. Montenegrin history plays a significant role in today's circumstances, primarily through its impact on the national idea. The present situation is in some way a “loan” from the turbulent history. However, ten years of independence have left their mark. It is necessary to demonstrate to what extent and in what areas changes occurred or at least who is responsible for the situation as it is and whether there is a way to improve it.

Zakoračivši već, formalno u drugu deceniju od obnove nezavisnosti Crne Gore, dali smo simbolično, sebi prostora za osvrt na minulo vrijeme. Mimo nedoumice o tome da li je, ili ne, bilo potrebno vratiti Crnoj Gori nezavisnot, te ukoliko pretpostavimo da se ova nužnost podrazumijeva, jedino racionalno pitanje koje vrijedi preispitati je – gdje smo danas? Te, koji su parametri uspjeha našeg istorijskog obnavljanja države?

Da li je to trajnost ovog projekta? Jer, istorija Crne Gore neumoljivo pokazuje manjkavost naše istrajnosti u toj volji da imamo svoju državu.

Ili treba, nezavisno od preudiciranja koliko će nam ovoga puta državne granice ostati netaknute, da sagledamo objektivno, koliko smo odmakli od „daleke“ 2006. i u kom pogledu. Vrlo jednostavno, poznajući opšte prilike u Crnoj Gori i tradicionalnu nestabilnost nacionalne svijesti, možemo li se podičiti historijskim presedanom i konstatovati – sada su Crnogorci svoji na svome, i toga su svjesni. Dakle, nije upitno jesu li zbog toga zadovoljni. Već, da li uopšte postoji nacionalna svijest i, korak dalje – nacionalni ponos i na što se on u savremenom društvu odnosi.

Sa ciljem da se napravi analiza stanja po određenim aspektima današnje slike Crne Gore i postreferenduskog društva, ovaj rad je koncipiran tako da čini izvjestan osvrt na one segmente društvenog života, koji iz današnje perspektive čine značajan uticaj na život građana.

Posebno zanimljiv trenutak za obradu teme jeste izborna godina, i pitanje nacionalnog statusa, društvenog života i spoljne politike, pod uticajem političke želje za vlašću u Crnoj Gori (nezavisnoj ili ne).

Ipak, ovaj cilj nije bio niti je smio biti kraj jedne misije. Bio je to početak jedne stare, a opet, mlade države, koja mora proći sva iskušenja stasavanja u ekonomskom, političkom i društvenom smislu i zauzeti svoju poziciju pred posmatračima i pred samom sobom.

Deset godina kasnije, Crna Gora cijelu godinu naziva slavljeničkom i obilježava je manifestacijama i događajima, posebnom ikonografijom i krilaticom „Da je vječna Crna Gora“. Iz ugla posmatrača, jedan lijep jubilej.

Istorijska dilema o nezavisnosti

*„Vaše veličanstvo,
Velika Narodna Skupština Crne Gore na svojoj sjednici
od 13. novembra ove godine odlučila je: da se Vaše
Veličanstvo zbaci s prestola crnogorskog...“*

U savremenom crnogorskom vokabularu, nerijetko se koristi termin „Sticanje nezavisnosti Crne Gore“, koji se vremenom, postepeno, prevazilazi kao suštinski pogrešan. Jer, uistinu, Crna Gora je svoju nezavisnost 2006. godine obnovila, Referendumom, mirno i dostojanstveno, daleko dostojanstvenije, nego onda kada joj je posljednji put oduzeta. Neskriveni ponos među onima koji su 2006. godine nezavisnost iščekivali traje, a među onima koji su joj se tada protivili, sve je više promjena stavova i danas bi, izvjesno, mnogi protivnici crnogorskog suvereniteta ipak birali referendumsko „Da“.

Ovaj povoljan fenomen mora imati uzrok, pa je pitanje da li je riječ o racionalnom buđenju svijesti o potrebi, kulturološkoj, istorijskoj, ekonomskoj, političkoj ili kojoj god, ili ipak o navici koja je stečena u minulih 10 godina.

Takođe, postoji konstantna bojazan, na koju upozorava istorija, da negdje duboko u sebi, prosječni Crnogorac još nije u potpunosti načisto sa sobom oko toga možemo li ili moramo sami.

Sada, postignut je cilj željene nezavisnosti, sopstvene države i sopstvene odgovornosti za svoja pitanja, kakvu je Crna Gora, uostalom, već imala. Iako je ova moučgnost pomalo pompezno uvedena među ljude, čije istorijsko pamćenje seže do onog momenta kada im odgovara da istorija otpočne, ipak, desila se.

Nije moguće optužiti laičku javnost, čiji su tipični predstavnici stasavali i obrazovali se u minulom periodu, naročito onom

tokom devedesetih. Potiskivanje činjenica iz 1918. godine kroz udžbenike istorije, godinama, za rezultat je dala niz generacija u neznanju, ili, još gore, pogrešnom znanju, podignutih na nametnutim floskulama i ideološkim principima.

Tako su udžbenici istorije iz osnovnih škola, postratnim generacijama sa kraja prošlog vijeka predstavljali Podgoričku skupštinu kao „najveći događaj u istoriji svih jugoslovenskih naroda“, kako to navodi istoričar Jovan R. Bojović¹; pritom ne navodeći tako grubo terminologiju iz iste literature, poput riječi „progon“ i „uklanjanje“, a koje se odnose na posljednju crnogorsku dinastiju. Ovaj pažljivi odabir riječi, formiran iz jednog ugla gledanja, indoktrinirao je generacije, formirajući opšti stav o eventualnoj nezavisnosti Crne Gore kao nerazuman i izdajnički, gotovo bratoubilački.

Ovo nije presedan u crnogorskoj prošlosti, naprotiv. Već je učestali fenomen vršenja pritiska i kreiranja opšteg društvenog odnosa prema naciji (najčešće ne crnogorskoj) kroz obrazovanje mladih, a naročite primjere ovakvog uticaja nalazimo u udžbenicima iz doba Kralja Nikole, gdje je na zvaničnom školskom udžbeniku Himna Svetom Savi na prvoj, a državna himna, tek na 74. strani².

Suštinski, korijen problema zametnut je mnogo prije rata i raspada Jugoslavje. Istorija se ponavlja. Tako svi počinjemo čitanje istorije od onog trenutka kada nam je podobna, pa i dan danas nacionalna osjećanja mnogih počivaju na „Nemanjićkom“ mitu i propovjedi o junačkoj vladalačkoj kući Nemanjića kao oslobodiocu crnogorske teritorije³.

Naša potreba da prigrlimo istorijskog okupatora došla je do izražaja i 1918. Podgoričkom skupštinom i njenim odlukama po

¹ Bojović R. J. „Podgorička skupština 1918. – dokumenta“, Dečje novine, Gornji Milanovac 1989.

² Andrijašević Ž. „Nacija sa greškom“, Narodna knjiga, Podgorica, 2011.

³ Andrijašević Ž. „Istorija Crne Gore“, Službeni glasnik, Beograd, 2015.

kojima smo, htjeli to priznati ili ne, ipak još onda pristali da živimo, žrtvujući oba puta, ne samo državu kao teritoriju, već i kulturni i nacionalni identitet.

Tako Crnogorac dobrovoljno postaje više opisni pridjev koji opisuje stanovnika jednog područja, nego vlastita imenica koja opisuje narod i naciju.

Prevazići ovaj nametnuti teret izmišljenog morala, odgovornosti i čak, obaveze prema očuvanju državne tvorevine nastale nakon ratnih sukoba i raspada bivše Jugoslavije, bio je prvi zadatak. Ni najmanje lak, jer, u tolikoj mjeri usađena vjera u obavezu prema državnoj zajednici i decenijsko potiskivanje priče o crnogorskom identitetu kao sebi svojstvenom, posebnom i uopšte, postojećem, nije bilo moguće brzo prevazići, posebno ne očekivati polet zasnovan na emocijama i nacionalnom entuzijazmu.

Nacija i brojevi

U kontekstu naslova, brojeve sagledavamo na dva načina – prvi je statistika, koja egzaktno pokazuje brojčano stanje nacije i etničkih grupa. Tabele sa popisa prethodnih 35 godina pokazuju sljedeće:

	1981	1991	2003	struktura %		
				1981	1991	2003*
Ukupno	584310	615035	620145	100.00	100.00	100.00
Crnogorci	400488	380467	267669	68.54	61.86	43.16

Tabela 1 Podaci iz popisa stanovništva po godinama, MONSTAT

Gore navedena tabela pokazuje izvod iz statističke evidencije Zavoda za statistiku, i podatke iz popisa 1981, 1991 i na posljetku 2003. svega tri godine prije referenduma, kada procentualno učešće Crnogoraca kao nacije u Crnoj Gori, pada na 43.16%.

Nasuprot ovom „padu“, među nacionalnom strukturom „Srbi“, dolazi do rapidnog rasta, te uzlazna putanja udjela u procentima i brojevima tokom godina popisa izgleda ovako:

	1981	1991	2003	struktura %		
				1981	1991	2003*
Ukupno	584310	615035	620145	100.00	100.00	100.00
Srbi	19407	57453	198414	3.32	9.34	31.99

Tabela 2 Podaci iz popisa stanovništva po godinama, MONSTAT

Drugim riječima, u periodu nakon rata, dolazi do znatnih promjena koje se mogu dijelom obrazložiti i time što je popis iz 2003. uključivao samo crnogorsko stanovništvo, ali ne i Crnogorce na stalnom radu u inostranstvu duže od godinu dana, uz to, uključivši u popis i strane državljanje koji stanuju i rade u Crnoj Gori duže od godinu dana. Zbog ovog elementa, nije moguća potpuna uporedivost, ali ipak, može se napraviti približna paralela, jer čak i uz ove naznake, razlike su radikalne.

Nakon Referenduma, 2011. napravljen je ponovo popis stanovništva, u toku koga su sve nacionalne skupine, na ovaj ili onaj način sugerisale svojim sunarodnicima na koji se način trebaju izjasniti.

Tada je rezultat, u smislu nacionalnog izjašnjavanja pokazao da u Crnoj Gori stanuje 44.98% Crnogoraca i 28.73% Srba. U nizu crnogorskih paradoksa, nalazi se i ovaj. Crnogoraca, od 1981. nikada nije bilo manje nego na popisu pred Referendum, pa opet, uz 40% nominalnog smanjenja većinske nacije, potencijalno pogubne i za mnogo brojnije zajednice, nastala je nezavisna Crna Gora.⁴

⁴ „Mi sami“, (grupa autora), Nova Pobjeda, Podgorica 2016, Milorad Popović, str. 37

Analitičari se osvrću na termin „nacionalna homogenizacija“, definišući ga kao proces u kome su različiti narodi bivše Jugoslavije, stavili nacionalni interes ispred svih ostalih pitanja⁵. Ističu da se u Crnoj Gori, ovaj proces dogodio samo polovično, uz očigledno obrazloženje – u Crnoj Gori je uočljivo nadmetanje između dva nacionalna identiteta, tokom prošle decenije, koje se oslanja upravo na neka ranija, gotovo istovjetna nadmetanja.

Ovako podijeljenom, gotovo lenjirom izmjerenom crnogorskom društvu bilo je potrebno pažljivo odrediti odgovarajući momenat, terminologiju, okruženje u kome bi se sproveo Referendum.

Sproveo, i svakako – uspješno realizovao, jer bi pad referendumske inicijative bio daleko gora posljedica od toga da se uopšte ne održi.

Drugi doživljaj brojeva je ekonomski – odnosno, uticaj ekonomije na opšti doživljaj privrženosti ekonomiji, posebno iz perspektive savremenih privrednih okolnosti, kako crnogorskih, tako i međunarodnih, o čemu će biti riječi u nastavku teksta.

Deset godina kasnije

*„Tekovine vjekova ne mogu se ignorisati bez
opasnosti po ignorante“*

Gete

Savremeno crnogorsko društvo je i danas, kao i prije 10 godina podijeljeno. Možda je riječ o drugačijem procentu, ali istovjetna podjela se ponavlja gotovo u ravnomjernim razmacima kroz istoriju, a kroz lupu savremene politike, ona samo donekle mijenja svoj oblik, pa se narod dijeli po drugačijim osnovama, ali sa istim utemeljenjem i nerijetko približnim procentom.

⁵ F. Bieber, „Who are Montenegrins – statehood identity“

Sve se rjeđe opovrgava referendumski odluka, čak i među nekadašnjim žustrim protivnicima obnove nezavisnosti Crne Gore. Međutim, kao neki usud, konstantno se javlja element koji će podijeliti populaciju, ponovo po približno jednakoj liniji. Deset godina nakon obnove nezavisnosti, to je pitanje Euroatlantskih integracija, ili bar konkretno, pitanje priključenja NATO savezu. Ovo pitanje predstavlja okosnicu djelovanja gotovo svih subjekata na političkoj sceni Crne Gore, a predizborna kampanja koja se našla upravo u godini jubileja, intenzivno otvara ovo pitanje. Danas se mimo svog teoretisanja i politikantskih floskula u koje se pakuje političko mišljenje, ponovo podjela svela na DA i NE, gotovo istovjetno kao 2006.

Ujedno, slični su i subjekti na obje strane, baš kakvi su bili i deset godina ranije. Blago promijenjena retorika, ali suštinski slično. Prije deset godina prividno zakopan „ratnu“ sjekiru koja je cijepala političko biće Crne Gore na dvije strane, pitanje NATO-a je vrlo transparentno iskopalo, učinivši vidljivim nekoliko važnih elemenata, od kojih je ključni činjenica – da je najžustriji protivnik NATO-a, zapravo, suptilno prikriveni protivnik nezavisnosti. Uz to, kako se bliži datum parlamentarnih izbora, svako traži aplauz svog biračkog tijela. A ukoliko ta ciljna grupa, javno ili makar duboko u sebi, i dalje sniva obnovu zajednice Srbije i Crne Gore, protivnik priključenja NATO savezu je tu da mu servira to što želi čuti, i ne pada mu teško, jer na kraju krajeva, pored ličnih interesa koji mogu promijeniti svoj redosljed, i on sam suštinski vjeruje u ponovni savez; što bi se, opet, najizvjesnije poklopilo i sa njegovim ličnim potrebama.

Zašto je ovo bitno. Crnogorsko društvo je vjekovima ogrezlo u mitskoj propagandi, ponosno je prenoseći sa koljena na koljeno, daleko više nego na istorijskim činjenicama (mada su i one, onakve kakve ih imamo u udžbenicima, izvjesno podlegle istom fenomenu više puta).

Obnova nezavisnosti je formalno ili neformalno, poništila odluku Podgoričke skupštine i već deset godina imamo svoju državu, u kojoj i dalje postoje ne samo predstavnici laičke javnosti koji će ostrašćeno navijati za boje druge države, već i nosioci političke misli, koji i dalje između redova u svom političkom programu plasiraju ideju poništavanja referendumske odluke.

Ako se vratimo na pitanje mentaliteta, kojim jedino možemo opravdati savremene paradokse u stavovima i djelovanjima našeg naroda, možemo se dotaći neke već suštinski usađene ružne, čak pogubne tradicije kontradiktornosti. Jer, dok sa jedne strane generacije stasavaju na ideološkoj srži guslarskih pjesama, zadojene pričama o čojstvu i junaštvu kao kulturološkoj sintezi crnogorskog naroda, sa druge strane, isti ti potomci, očigledno koliko i preci, imaju tradicionalni problem izdajstva kao sasvim zasebnog fenomena koji, opet, prožima našu istoriju, ali i savremeni život.

Nekada smo imali ugledne i uticajne ljude i „domaćine“, koji su odsjedali u beogradskim salonima gdje su širili ili učili da šire propagandnu o sopstvenoj zemlji. Nema svrhe ni tada, ni danas, kada slični odlaze u svijet da šire ili upijaju neke nove propagande, govorimo o tom fenomenu pretjerano emotivno. Srž se krije u interesu, ove ili one prirode.

Kako navodi prof. Andrijašević, govoreći o okolnostima iz ranih devedesetih godina 19. vijeka, i sindromu Crnogoraca koji odlaze u Beograd, *većina onih koji su po Beogradu izmišljali svakojake gadosti o Crnoj Gori i njenom vladaru, po pravilu su poticali iz probrane grupacije najgrlatijih crnogorskih udvorica. Dok su živjeli u Crnoj Gori i bili crnogorski državni činovnici, prednjačili su u poniznosti i laskanju, tako da je njihovo ponašanje moglo služiti kao primjer podaničke servilnosti. Čim su se našli u Beogradu, preobratili su se u najžešće i najprljavije kritičare vlasti i vladara kojeg su do skoro ponizno i*

*revnosno služili.*⁶ Autor kroz primjer profiliše karakteristiku Crnogorca, kao političkog nezadovoljnika, što bi moglo imati obrazloženje ako je uistinu nezadovoljstvo nastalo uslijed iskrenog neslaganja i ideološkog razilaženja. Naprotiv, povod je obično bila uvreda sujete i ličnih praktičnih interesa⁷.

Uzrok identitetske dileme nakon deset godina

Specifičnost trenutka odgovora na temu iz naslova, ogleda se u činjenici da je godina decenije nezavisnosti, ujedno i izborna godina, i kao takva, probudila je, različite oblike nacionalnog naboja. Pitanje „očuvanja“, „obnove“, „otcjepljenja“, ipak je još uvijek svježije, i živo se osjeća kroz argumentaciju subjekata koji su se našli na suverenističkoj strani Referenduma.

Druga strana, radije ignoriše ovo pitanje. Vraća se na aspekt ekonomije, vladavine prava, privatizacije politike, i pomenute spoljne politike u kontekstu integracija koje osporavaju. Štoviše, nastoje da epilog Referenduma ostave po strani, vjerovatno, lažno iznoseći stav o nezavisnosti Crne Gore, kao nepobitnoj činjenici koja nije podložna promjeni.

Međutim, kaže poslovice da, „ne laže rog“. Kampanja je natjerala da prevlada racio nad emocijom, pa je folklor stranih zemalja na političkim skupovima sveden na minimum, uz želju da se osim ekstremnog biračkog dijela, pokuša animirati i ono umjereno, ali pobunjeno. Ovaj neprirodan pokušaj pretvaranja nacionalističkih ideja u građanske u kratkom roku, donekle bi dao rezultata, ali ponovo se surovo javlja ne tako davna prošlost i s vremena na vrijeme, se iza ljevičarskih parola ipak javi i fraza „preispitati državni status“.

Nije ovo veliko iznenađenje, posebno ukoliko uzmemo u obzir istorijsku podlogu našeg identitetski trusnog tla. Najprije,

⁶ Andrijašević Ž, „Nacija sa greškom“, Narodna knjiga, Podgorica, 2011.

⁷ Isto.

„osjećaj pripadnosti državi, mora biti utemeljen u svijesti o zajedništvu, a ta svijest može nastati samo na prostoru koji je socijalno, kulturološki, ekonomski i komunikacijski kompaktan.“⁸

Svijest o jedinstvenosti, možda ne bi trebalo da bude veliki problem na tako maloj površini, ali ipak, još je 1885. godine vojvoda Simo Popović je zapazio da su izvjesni Vasojevići, nakon boravka na Cetinju rekli da su bili u Crnoj Gori.⁹ Danas, ovu istu konstataciju možemo primijeniti na Boku Kotorsku, gdje mnogi mještani, naročito starosjedioci Kotora, nerijetko kažu da je neko ili nešto stiglo iz Crne Gore, ukoliko dolazi iz oblasti iznad Lovćena. Nije nevažno zapaziti da nije nužno (čak često nije) riječ o nekadašnjim protivnicima crnogorske nezavisnosti. Naprotiv. Ne sporeći status nezavisnosti Crne Gore, ili se čak otvoreno zalažući za njega, još uvijek nijesu ovladali svješću o tome da Boka Kotorska kao cjelina priprada Crnoj Gori, da je njen sastavni dio i geografsko područje, a ne separatisana, privremeno pridružena cjelina. Pretpostavka je da je ovaj fenomen, bio uvertira, ako ne i uzrok događaja iz 1918. godine, te nije zanemarljiva činjenica da ni danas nije u potpunosti prevaziđen, iako smo već smjelo konstatovali da se „o nezavisnosti više ne mora govoriti i da je to zaključena tema“.

Koliko je problematično, svega deset godina od obnove nezavisnosti u, izvjesno, posljednjoj balkanskoj državi bez većinskog stanovništva, voditi identitetsku politiku? Vjerovatno prilično, ali ne toliko da je nemoguće.

Do danas je možda postavljen temelj (ili je makar začet), koga do unazad deset godina nije bilo, ali još uvijek na njemu nije stvoreno političko i uopšte, društveno okruženje koje će prevazići problem crnogorskog nacionalnog identiteta koji

⁸ Isto, str. 12

⁹ Isto, str. 13

postavljamo kao stvar nadmetanja. Još uvijek se velika energija ulaže u dokazivanje nečega, što bi moglo ili čak, moralo da se podrazumijeva, ali je možda prerano da se traži odgovornost. Ipak, ovo je odgovor na pitanje da li je deset godina dovoljan vremenski period da se identitetska pitanja prevaziđu, postanu podrazumijevana, te da se zatvori tema neizvjesnosti crnogorskog državnog statusa.

Dalje, nailazimo na i dalje živ, a nekada prevashodan element satanizovanja dukljanstva ili dukljanske ideologije, pri čemu je ono, iz sfere veleizdaje, unaprijeđeno u izvornu malicioznost i u potpunosti protivprirodnu pojavu u odnosu na ono što je poželjno i tradicionalno, do te mjere da se smatra uvredljivim. Dakle, pred sobom i oko sebe imamo državu i ljudsku zajednicu u njoj koja ne samo da negira već se i zgražava nad svojim istorijskim bićem, što se odrazilo, za početak na brojna kulturno-ološka pitanja, počevši od jezika i religije, što nosi rizik da se odrazi i na državu kao treći element koji presudno utiče na formiranje i stabilizovanje nacije.¹⁰

Današnji status Crnogorske pravoslavne crkve, kao i Crnogorskog jezika sa takvim nazivom i kao jezika većine stanovništva, *posljedica je promašene identitetske politike, te nesposobnosti političke i intelektualne elite da precizno definišu glavne istorijske, duhovne, simboličke indikatore koji će u potrebnoj mjeri suziti zonu konflikata među zagovornicima dvije sukobljene državotvorne i nacionalne ideje i sa druge strane podstaći osjećaj ponosa i samopoštovanja zbog pripadnosti crnogorskoj naciji.*¹¹

¹⁰ F. Bieber, „Who are Montenegrins – statehood identity“, str. 37

¹¹ Isto, str. 37

Nacionalni ponos u teoriji i praksi

Nacija je apstrakcija jedne zajednice.

Marks

Pitanje nacionalnog ponosa, nesumnjivo, mora ostati naša slaba tačka za neko vrijeme. I upravo ova činjenica je dokaz, da nije gotovo sa „pričom o nezavisnosti“, niti da je ova tematika prevaziđena, okončanjem prve decenije od istorijskog referenduma.

Nacionalni ponos, ukratko, postoji. Ali ne crnogorski. I ne istovjetan svakome ko živi u Crnoj Gori. Ovo se pitanje, iako postoje znatno bitniji parametri, ipak, najočiglednije vidi u sportu, i velelepnom proslavama sportskih pobjeda drugih država, čak i ako je nad Crnom Gorom (ili, štoviše, naročito ako je nad Crnom Gorom).

Odmah za sportom dolazi kultura, umjetnost i obrazovanje, koji bi zapravo trebalo da budu transparentna okosnica formiranja nacionalne svijesti i ponosa, zasnovanog na kulturi i stvaralaštvu.

Naposlijetku, tu su elementi koji bi trebalo da imaju znatno zapaženiju ulogu u okviru razvoja identitetskog pitanja i razvoja države – ekonomija, kao pitanje životnog standarda; i nauka, kao neumoljivi preduslov za razvoj ekonomije.

U teoriji, uprkos nezadovoljavajućem nivou nacionalne svijesti, ili čak nacionalnog ponosa, kao višeg stepena doživljaja svoje države, ipak postoji djelimični ideološki patriotizam, često povezan sa politikom. Sa druge strane, određeni parametri i dalje nijesu zadovoljeni, tako da smo u neprekidnom moralnom raskoraku između mahanja nacionalnim simbolima i praktične podrške svojoj državi.

Ekonomija i patriotizam u 21. vijeku

Možemo odvojiti u potpunosti dva fenomena – ekonomiju kao uzrok patriotskih osjećanja, uz uvjerenje da razvijena privreda i ekonomska stabilnost treba da budu osnovni preduslov za razvijanje osjećanja ljubavi prema državi i sopstvenom nacionalnom identitetu; i sa druge strane „ekonomski patriotizam“, kao koncept podrške građana državi u njenom ekonomskom razvoju.

I što je od ta dva fenomena prioritetnije ili makar, uslovno, „starije“?

Koncept ekonomskog patriotizma se najjednostavnije može svesti na – pitanje plaćanja poreza državi koju toliko nesebično volimo kada treba slaviti pobjedu reprezentacije, i u krilatici „kupujmo crnogorsko“, za koju će, očigledno, proći još nekoliko jubileja dok zaživi kao koncept patriotske misli.

Ponovo paradoksalno – da li je neko ko se izvanredno diči Crnom Gorom, u nju se zaklinje i nesebično voli njene simbole, dok, sa druge strane, nastoji da sakrije porez – ipak patriota. Iz niza razloga, koncept nacionalnog ponosa se često smatra retrogradnim i primitivnim, jer aludira na tradicionalizam i prošlost. Tako da antipod crnogorskom nacionalnom biću, nijesu samo nacionalisti drugih zemalja, nastanjeni u Crnoj Gori, već i oni koji nastoje opovrgnuti naciju kao značajan koncept, u pokušaju da se opravdaju globalizacijom i pseudonimom „kosmopolitana“. Nacionalni ponos ne opovrgava uvažavanje, emociju i interesovanje za bilo koju drugu zemlju ili kulturu, niti limitira i obavezuje u tom smislu.

Prosječni Norvežanin sa osobitim zadovoljstvom plaća svoj godišnji porez, znajući da ga ulaže u sistem svoje zemlje koja će mu potom obezbijediti obrazovanje, puteve, zdravstvenu zašti-

tu... Sa druge strane, na Dan ustavnosti Norveške svi, ali zaista, svi Norvežani slave u velikom stilu, pronoseći narodne nošnje i zastave, izvodeći djecu na parade, kroz svečane akademije i brojne događaje. To je jednostavno poseban dan, dan nacionalnog ponosa, zbog koga niko nikoga ne smatra primitivnim. A, sa treće strane, Norveška ima naftu.

Srž ovakvih pitanja se nekako neumoljivo vraća na ekonomsko pitanje, na koje možemo dati višestruke odgovore, ali uvijek ostati svjesni da je Crna Gora mala ekonomija i malo tržište, ali ipak tržište. Da resursima i opštim kapacitetom teško može parirati većim ekonomijama (posebno ako o tome govorimo neposredno nakon pasusa koji spominje Norvešku). Da se posljednjih 10 godina zapravo razvija iz nezavidnog početnog položaja, te da to i nije dovoljno dug period da bi se o tome sudilo.

No, ipak, nije stvar patriotizma (ukoliko želimo da zanemarimo emotivni element), već nasušne potrebe, da se stvori ambijent u kome porez nije nikakav harač, već znak da je čovjek nešto stvorio, te da državi daje njen dio kolača, iz koga se, kasnije, grade putevi, na koje se toliko žalimo, poboljšava sistem zdravstvene zaštite, bezbjednost, obrazovni sistem, ulaže se u proizvodnju...

Još uvijek u raskoraku između ekonomskih kriza, koje nam se kao i identitetsko pitanje javljaju ciklično, ali je to već globalni problem, a ne strogo naš lokalni, i bolnom procesu tranzicije, ostali smo pomalo zbunjeni pitanjem plaćanja poreza. Da li je bolji onaj koji revnosno izmiruje svoje obaveze, ili onaj koji se „snašao“ kako da doskoči državi?

Ili uopšte nije pitanje u tome ko je bolji, već u tome ko će opstati, te u stavu da država previše uzima a premalo daje. Pa ipak, ponovo smo na vječitoj dilemi – ko je stariji, kokoška ili jaje? Da li je potrebno da se Država dokaže građaninu, da bi on pristupio svojoj obavezi, ili je ipak potrebno da se u Državu uloži kroz poreze kako bi ona mogla da učini svoj dio u pružanju javnih usluga?

Sa druge strane, afirmacija kupovine domaćeg proizvoda je jedna od licemjernih priča u Crnoj Gori. Građanin sam po sebi može a ne mora biti svjestan ovog pitanja. On vidi proizvod i bira ga po cijeni, kvalitetu ili, još češće, dobroj reklami i navici. Ukoliko smo svjesni da marketing ima tako snažan uticaj u donošenju odluke, zašto nikada nije pokrenuta intenzivna i iskrena kampanja koja će motivisati građanina Crne Gore da kupuje crnogorski proizvod. Uopšte nije riječ o stvaranju zatvorenog tržišta koje je samo sebi dovoljno, jer bi to bilo apsurdno. Međutim, postoje proizvodi na kojima bi potrošači (a posebno veliki potrošači poput firmi), mogli da insistiraju, bez da na ma koji način naruše svoju udobnost življenja.

Najbolji primjer je voda, za koju u Crnoj Gori postoji čak sedam proizvođača, a voda je visokog kvaliteta. Obim proizvodnje je toliki da bi, uz volju i potrebu, mogao zadovoljiti u potpunosti potrebe crnogorskog tržišta. No, ipak, to ne čini. Naprotiv, crnogorske vode još nijesu dočekale konkurentsku prednost samo zbog toga što su nacionalni proizvod, što je slučaj sa drugim zemljama, a posebno turističkim destinacijama širom Evrope, gdje se po nepisanom pravilu, osim ako gost traži drugačije, služi voda domaćih proizvođača. Posebno, ako tih proizvođača ima dovoljno.

Možda se problem može tražiti u tome što je riječ o „nepisanom pravilu“, koje bi kod nas, eventualno zaživjelo ukoliko bi se negdje i zapisalo, i na poslijetku, kao propis sprovelo. Ako ne postoji sistem koji će kroz propise afirmisati domaći proizvod i davati mu makar ravnopravan, ako ne povlašten položaj u odnosu na strani, evidentno imamo nepremostiv jaz koji se stvara između potrošača i domaćeg proizvođača, a jedini mogući most je država, kroz propise i promociju.

Životni standard je, možda baš prema gore navedenom primjeru Norvežana, dobra podloga za kreiranje zdravog ambijenta. Cifre nam, ukoliko poredimo referendumsku godinu i današnje

stanje kazuju da situacija nije toliko loša, mada se, u suštini vjerovatno sa razlogom žalimo.

Prema Monstatu – BDP je od 2006. kada je bio 2.15 milijardi eura, porastao na 3.59 milijardi (2015.); dok je prosječna neto plata sa 282 eura iste godine, do danas skočila na 480 eura. I načelno, makroekonomski parametri su rasli, ali i dalje ostaje problem značajnih izazova sa kojima se nosimo.

Sindrom neravnopravnog razvoja sjevera i juga, nije moguće lako prevazići. U ovom trenutku, podsticajne mjere služe tome da motivišu stanovništvo da pokrene sopstvene kapacitete za razvoj biznisa, naročito u oblasti, poljoprivrede, u kojoj se vidi veliki potencijal.

Ipak, mala i srednja preduzeća, sama po sebi, čak i uz idealnu realizaciju ovih projekata, nijesu dovoljna, te evidentno, sjever negoduje jer očekuje intenzivniju afirmaciju nesagledivih turističkih potencijala, i razvoj industrije, od strane nadležnih.

Ekonomski limiti su pomjereni, kroz strane investicije (koje ipak, izazivaju dileme), kroz programe afirmacija preduzetništva, međunarodne projekte i razvoj infrastrukture. No, ipak, i dalje nedostaje razvojni kontinuitet.

Savremeni nosioci crnogorske ideje

Identitetska politika je nečije zaduženje. Za nju ne postoji resorno ministarstvo, niti lice specifično opredijeljeno da se njom bavi. Bar ne javno. Zapravo, nosioci ovog oblika razvoja nalaze se u različitim krugovima, a najjednostavnije je načeti temu od najmlađih, te problema edukacije.

Mali amerikanci prije nastave pjevaju himnu, recituju Zakletvu na vjernost. Mali Crnogorci u pojedinim školama čuju himnu na početku školske godine, tokom ponekog časa muzičkog ili na nekoj školskoj priredbi. Nije im nužno nametnuto

na koji način je moraju slušati. Niti se na bilo koji ozbiljan način nameće da se himna sluša stojeći mirno, u tišini. Dok se intonira himna, nema hodanja, sjedanja ili razgovora, a posebno ne dovikivanja, trčanja i pravljenje neke naročite buke. U teoriji. U praksi se djeca u potpunosti oglušuju o ovu obavezu, što znači da ona i nije obaveza. No, nije sav problem obrazovanja u državnim simbolima. Oni su samo jedan segment koji je potrebno obrazložiti mladom čovjeku, koji je (kada je riječ o današnjim mlađim osnovcima), zapravo rođen u nezavisnoj Crnoj Gori i u tom smislu za drugu državu ne bi morao ni da zna kao za svoju. A ipak, realnost pokazuje drugačije. Uticaj roditeljskog odgoja je prirodan, jer su ti roditelji rasli i učili u nekoj drugoj državi. U istoriji Crne Gore se nije dogodio primjer da su i otac i sin i rođeni i umrli u nezavisnoj Crnoj Gori¹². Upravo to je dobar razlog da se ova generacija nećijih budućih roditelja usmjeri, makar upola žustro i dvostruko razumnije u odnosu na ono koliko su prethodne generacije usmjeravane da obožavaju ono što im obrazovni sistem nalaže.

Uloga školstva u stvaranju nacionalne svijesti nije novost, niti je specifična za naše područje. Ideja je da obrazovna institucija, kojom upravlja država, stvori od učenika *lojalne podanike koji će usvojiti sistem vrijednosti poželjan za nju i njene političke ciljeve, a ne samo ljude sa određenim zanimanjima. Ovakva uloga škole postaje sve dominantnija od 19. vijeka, najprije u njemačkim pokrajinama, kada ona prestaje biti institucija u kojoj se isključivo stiču znanja i postaje institucija za oblikovanje nacionalne svijesti.*¹³

Ni crnogorsko školstvo kroz istoriju nije ostalo imuno na ovaj način vršenja izvjesnog pritiska na još neoblikovanu svijest mladog čovjeka. Pa imamo primjer gdje se nastavnim planom za

¹² Andrijašević Ž, „Nacija sa greškom“, Narodna knjiga, Podgorica, 2011.

¹³ Andrijašević Ž, „Srpstvo u Crnoj Gori“

osnovne škole iz 1895. predmet „Istorija“ preimenuje u „Srpska istorija“, te se govori o podjeli Srba na pravoslavce, rimokatolike i muhamedance. Navodi se i da „predavanja iz istorije treba da razviju kod učenika živo osjećanje za našu prošlost, za našeg Gospodara i za našu srpsku državu“.

Ukoliko su nam poznate posljedice ovakvog djelovanja, te činjenica da je tadašnja vlast okončala kao žrtva sopstvene ideologije, jasan je uticaj obrazovnog sistema na budućnost države. Možda su gore navedeni primjeri drastični, i zasigurno nije moguće niti potrebno napraviti pandan njima, ali bi školstvo moralo kroz svoj sistem, kroz institucije u kojima djeca i mladi ljudi provode oko pola dana, čak 13 godina života (dijete koje je krenulo u školu u godini obnove nezavisnosti, još uvijek nije okončalo proces srednjeg obrazovanja), da bude odgovorni nosilac identitetske kulture.

Još jedan mogući pristup mladom čovjeku jeste sport, koji se najprije afirmiše kroz ideju razvoja zdravih stilova života. Nebrojani primjeri jesu dokaz da na ovom polju (makar i dali prednost važnosti obrazovanja i kulture), najtransparentnije možemo demonstrirati svoje neuspjehe u kreiranju nacionalnog bića.

Nasuprot očekivanom, u Crnoj Gori i dalje postoji niz primjera domaćih sportista koji odlaze da brane boje drugih reprezentacija. Nakda su razlozi objektivni, ali nerijetko i subjektivni. Nekada se odlučuje za reprezentaciju druge države zbog neadekvatnog tretmana u svojoj, a ponekad, iz najjednostavnije unutrašnje emocije prema tuđoj, koju percipira kao svoju. Nije moguće formiranoj ličnosti i profesionalcu nametnuti mišljenje o naciji, no ipak, uloga države je da nametne okolnosti da do toga ne dođe, ili da makar svojim gestovima ne afirmiše takve odluke, kada ih već ne može spriječiti.

Sa druge strane, sport iziskuje ulaganja. Postoje prioriteti, i sport ne mora biti u vrhu te liste prioriteta, ali mora biti negdje. Izgradnja infrastrukture za razvoj sporta (ne samo u centrima,

već i u manjim gradovima gdje djeca nemaju mogućnost da ikada započnu sportsku karijeru ili se makar rekreiraju, a kamoli da njeguju profesionalizam u sportu), suzbijanje nepotizma i afirmacija sporta kroz marketinške procese je stvar rada i volje. Ne može se reći da stagnira, izvjesno da i napreduje, ali ne dovoljno brzo. Dok ovo pitanje ne budemo sa višeg nivoa izveli na pravi put, teško da imamo pravo da kritikujemo navijačke kolone sa obilježjima susjednih zemalja, čak ni onda kada susjedne zemlje igraju protiv Crne Gore.

U tradicionalnom društvu kakvo Crna Gora jeste, ma koliko težili osavremenjivanju, uloga crkve i uopšte vjerskih zajednica, je znatna. Aktuelno stanje je takvo, da nacionalni Crnogorac, po svojoj suštini vjernik, ne priprada nužno Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi, niti podržava njeno bivstvovanje na ovim prostorima. Uzrok je očigledan. Uticaj Srpske crkve ogleda se u brojnim segmentima društvenog života, sa posebnim akcentom na politiku i svaki vid podrške prosrpskim političkim strukturama.

Dominantan argument je u nekretninama, brojnim sakralnim objektima širom Crne Gore, od kojih se mnogi tretiraju kao nacionalno kulturno blago od izuzetnog značaja, a i u svijetu predstavljaju važne bogomolje i tačku interesovanja hodočasnika.

Finansijski prihodi nijesu pod kontrolom države. Crkva nije u obavezi plaćati porez za ma koji oblik svoga rada, počevši od obrednog (koji se na neki način može pravdati), ali i trgovačkog ili ugostiteljskog djelovanja, koje ne zaostaje. Uprkos tome, od 270 sakralnih kulturnih dobara Crne Gore, 166 ih je u većoj ili manjoj mjeri devastirano.¹⁴ Dakle, nije riječ o tome da usljed nedostatka sredstava objekti propadaju, već nijesu dovoljno podložni turističkoj valorizaciji. Sa druge strane, oni koji jesu, takođe su devastirani, upravo prekomjerenim ulaganjem i sanacijama, bez konsultacije stručnog kadra.

¹⁴ „Mi sami“, (grupa autora), Nova Pobjeda, Podgorica 2016, str. 42

Ipak, najozbiljniji oblik devastacije, odnosi se na narušavanje duhovne atmosfere i nametanje identitetskih i kulturoloških normi. Fizička devastacija je, zaista, zanemarljiva, u poređenju sa duhovnom, koja ponire u srž, i iz tog položaja kontroliše ideološki razvoj.

Crnogorska pravoslavna crkva, okarakterisana je kao „beskućnik u svojoj državi“¹⁵, jednom oduzeta imovina nikada nije vraćena, a očekivanje da doprinese razvoju crnogorskog pitanja i dalje se nameće i podrazumijeva. Surovo racionalno gledište kazuje – i u duhovnim sferama, presudan je ekonomski okvir. Prema podacima iz 201., koje je objavio mitropolit Amfilohije, deklarirani budžet Eparhije crnogorsko primorske iznosi 2-2.5 miliona eura. Sa druge strane, matična i istorijska Crnogorska pravoslavna crkva djeluje na granici opstanka sa svega simboličnih 5000 eura na godišnjem nivou.

Dok god je politici dopušteno da bira hoće li ili neće biti podrška nezavisnoj Crnoj Gori i štaviše - da li je uopšte prihvatila ili ne, još uvijek nijesmo dozreli da priču o nezavisnosti stavimo po strani. Ovo će nas, vjerovatno, usporiti u nekim drugim segmentima, uzurpirati prijeko potrebnu energiju za rad na drugim poljima, ali ne znači da sve ostalo mora stati da bi se pitanje države i suvereniteta dovelo do apsolutnog. Jednostavno, moraće da teče simultano, do momenta kada mi, sami sebi (ili to učini neko drugi), ne budemo izgradili poziciju sopstvene Države u sopstvenoj svijesti njenog naroda, kroz sve navedene aspekte i uz sve navedene uticaje; a sudeći po aktuelnom stanju, jedna decenija je donijela napredak na svim navedenim poljima, ali očigledno, nije bila dovoljna.

Temelj identitetskog suvereniteta i profilisanosti nacije, koja ima prošlost, istoriju uspona i padova nacionalnog pitanja, te sopstvenu kulturu, nakon deset godina može se tražiti u stavu da

*Crnogorski identitet nije **etničko** već, prevashodno **etičko** pitanje, vrijedno ponosa i satisfakcije.*

¹⁵ Isto, str. 46

Literatura:

Knjige

- Andrijašević Ž, „Istorija Crne Gore“, Službeni glasnik, Beograd, 2015.
- Andrijašević Ž, „Nacija sa greškom“, Narodna knjiga, Podgorica, 2011.
- Bojović R. J. „Podgorička skupština 1918. – dokumenta“, Dečje novine, Gornji Milanovac 1989.
- Štiblar F, Uticaj globalne krize na Crnu Goru i zapadni Balkan, Centralna banka Crne Gore, Podgorica 2009.

Publikacije i naučni radovi

- „Mi sami“, (grupa autora), Nova Pobjeda, Podgorica 2016.
- F. Bieber, „Who are Montenegrins – statehood indentiy“
- Violante A, „Evolution of the national identity in the independent Montenegro”
- Cliff B, Woll C, „The revival of Economic Patriotism“
- Cliff B, Woll C, „Economic Patriotism in Open Economies“, 2013.
- Andrijašević Ž, „Srpstvo u Crnoj Gori“

Internet izvori

- forbes.com
- montenegrina.net
- monstat.org
- cpc.org.me